

ERFGOED BRUSSEL

N°010

LENTE 2014

DOSSIER JEAN-BAPTISTE DEWIN

VARIA

Penitentiair erfgoed

Evolutie van de bebouwing in het *Îlot Sacré*

EEN PUBLICATIE VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

DOSSIER

DE RESTAURATIE VAN DE WONING DEWIN

HERSTEL VAN EEN
VERLOREN IDENTITEIT

FRANCIS METZGER

ARCHITECT, VERANTWOORDELIJKE
MA2 PROJECT, VICEDECAAN EN HOGLERAAR
AAN DE FACULTEIT ARCHITECTUUR VAN DE
UNIVERSITÉ LIBRE DE BRUXELLES

Woning Dewin, Molièrelaan, 151.
Kleuren en stoffen, detail vóór de werken,
2007 (georgesdekinder.com © GOB).

HET KAN GEBEUREN DAT EEN HUIS IN DE VERGETELHEID RAAKT, DAT ZIJN PRACHT VERBLEEKT EN ZIJN IDENTITEIT VERVAAGT. Maar op een dag wordt het verloren gewaande huis herontdekt. Stap voor stap komt de wedergeboorte nabij, dankzij het geduldige werk van het restauratieteam. Een meesterwerk, waarvan de trekken door de tand des tijds onherkenbaar waren geworden, komt opnieuw aan de oppervlakte. De restauratie en ontsluiting van de woning van een architect is ongetwijfeld een van de grootste blijken van erkenning van zijn oeuvre.

Een tiental jaar geleden wisselde een woning aan de Molièrelaan 151 in Vorst van eigenaar. De naam van de architect, Dewin (afb. 1), kenden de nieuwe eigenaars niet en ook al apprecieerden ze intuïtief de kwaliteiten van het gebouw, van de schatten die het herbergde, hadden ze nauwelijks een vermoeden. Ze wilden de ietwat verouderde woning vooral bewoonbaar en functioneel maken. De bouw van een zwembad was één van de geplande projecten. Het gebouw was niet beschermd. Er werd dan ook een gewone vergunning afgeleverd en lichte sloopwerken werden aangevat. De containers voor het gebouw trokken echter de aandacht van de Directie Monumenten en Landschappen. Een interventieteam werd uitgestuurd en de werken werden prompt stilgelegd. De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen sprak zich vervolgens duidelijk uit tegen ingrijpende aanpassingen van het gebouw. De toestand leek muurvast te zitten.

EEN ARCHITECT IN DE VOETSTAPPEN VAN EEN ANDERE?

Het architectenkantoor MA2 werd daarop een eerste maal geraadpleegd als adviseur en eventuele overnemer van het restauratiepro-

ject. Het eerste bezoek vond plaats te midden van het puin. De gevel (afb. 2) was magistraal, de inkomhal prachtig, de glasramen magnifiek, maar de rest van het gebouw was somber en onaantrekkelijk. Het oorspronkelijke renovatieontwerp voorzag ingrijpende en onomkeerbare aanpassingen. Dat zou de vernietiging van waardevolle erfgoed-elementen tot gevolg hebben, wat indruiste tegen de filosofie van MA2. Hoewel de bouw van een zwembad op zich geen bezwaren uitlokte, zou de geplande afbraak van het prachtige trappenhuis het karakter van de woning onherroepelijk schaden. (Het dient wel gezegd dat de roze verf zeer misleidend werkte: heel wat mensen dachten dat het om een zeer recente trap ging.).

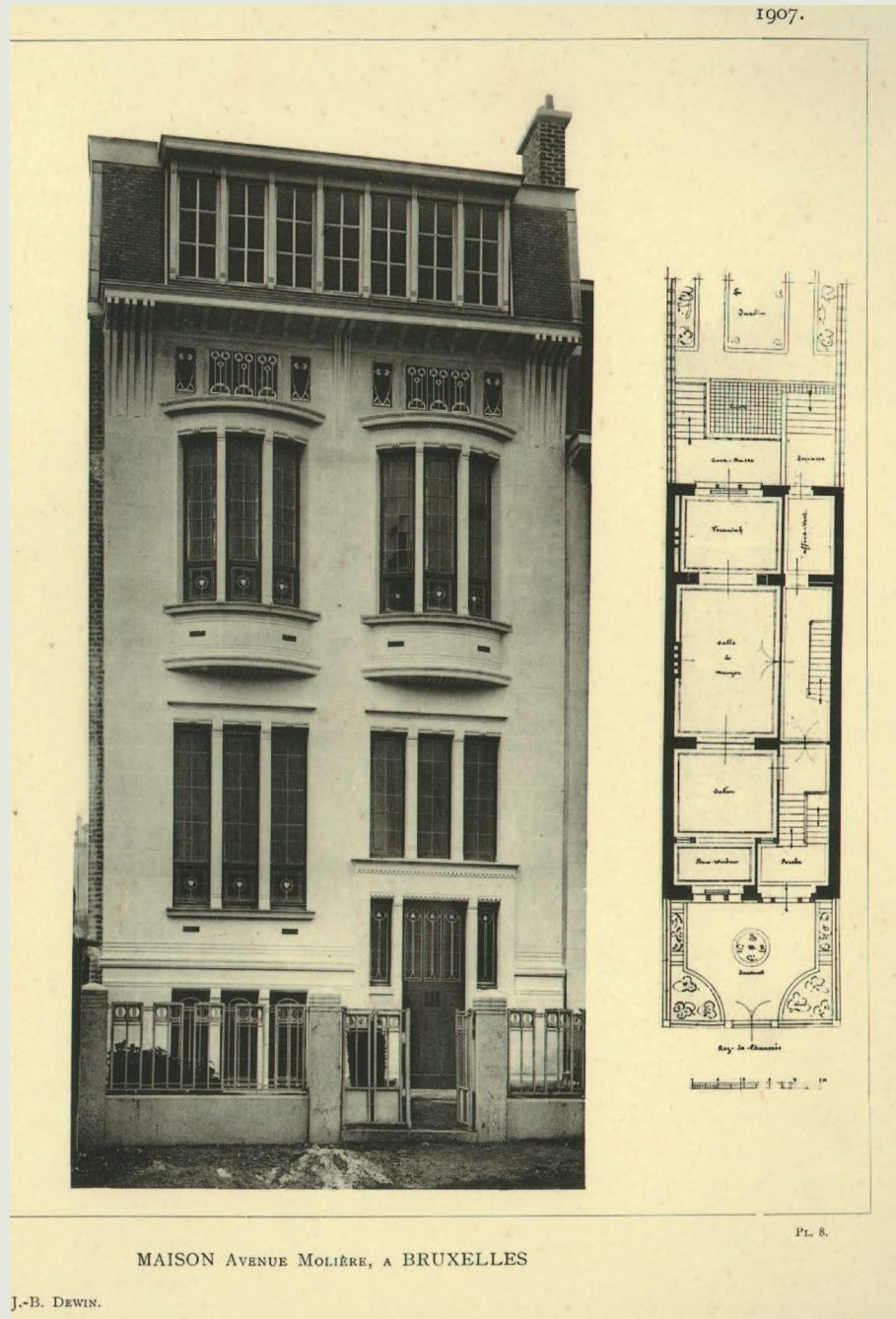

Afb. 1

Signatuur op de woning
Molièrelaan 151:
· JB · Dewin Architecte · 07
(© Karbon').

Vermits het bureau de overtuiging is toegedaan dat architectuur één geheel is en dat enkel een allesomvattend projectbeheer tot een duurzame samenhang kan leiden, nam MA2 pas de leiding nadat de bouwheer ermee akkoord was gegaan om zich naar de voorwaarden van een coherente restauratieaanpak te schikken. In ruil zou het renovatieprogramma van de toekomstige bewoners uitgevoerd worden, inclusief hun wens om een zwembad te installeren.

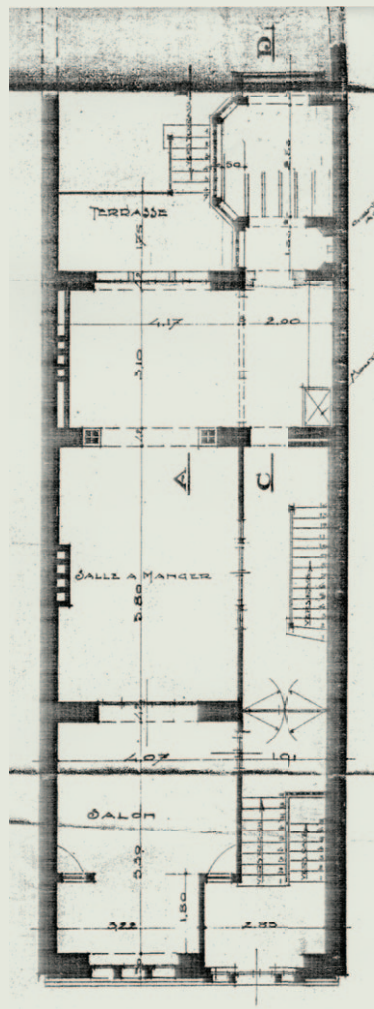
Restaureren is vóór alles een kwestie van methodiek. Voor de aanvang van elk nieuw project moet er kennis worden opgebouwd, om te beginnen: kennis van het oeuvre en van de mens achter dat oeuvre.

Gevel en Plan van de woning gelegen Molièrelaan in 1907
[*L'Émulation*, 1907, pl. 8 © CDBDU].

Zicht op het interieur van de eetkamer
(*L'Émulation*, 1925, pl. 12 © CDBDU).

Plan met de aangebrachte verbouwingen
op de bel-etage in 1922
(© archief van de gemeente van Vorst).

CHRONOLOGIE VAN DE WONING DEWIN

- 1906 → Indiening van een bouwaanvraag voor een woonhuis op het perceel
De eigenaar is Jean-Baptiste Dewin
- 1907 → Publicatie van de gevel en de plattegrond van de benedenverdieping in het tijdschrift *L'Émulation*
- 1922 → Indiening van plannen voor de kelderverdieping en het gelijkvloers, realisatie van een aanbouw
- 1925 → Publicatie van een interieuroopname (eetkamer) in het tijdschrift *L'Émulation*
- Omstreeks 1980 → Lichte aanpassingen van de interieurdecoratie
- 1995 → Indiening van een beschermingsaanvraag door de eigenaar
- 2005 → Verkoop van de woning, de interieurdecoratie en het meubilair verdwijnen
- 2006 → Start van de procedure tot bescherming als monument
- 2007 → Start van het restauratieproject door MA2
- 2007 → Bescherming van de woning door de Regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

EEN MATROESJKA

Een architectuurproject is als een 'matroesjka': net als dat Russische poppetje is het een geheel van in elkaar passende vormen. Van skelet tot detailafwerking wordt hetzelfde verhaal verteld, ongeacht het gebruikte materiaal, de schaal waarin wordt gewerkt of de praktische bestemming van het gebouw. Vanaf de eerste schetsen tracht elke architect om een architecturaal project neer te zetten, met een eigen identiteit die tijdens de ontwerp- en detailleringsfase verder kracht wordt bijgezet.

EEN PLEK EN EEN PROGRAMMA

Het bureau MA2 staat evengoed voor eigentijdse architectuur als voor nauwgezet restauratiewerk – twee soorten opdrachten die ze met evenveel passie en toewijding uitvoeren. In het hier en nu vertrekken van een onbeschreven blad of van een palimpsest: architecten specialiseren zich meestal in het ene of het andere zelden in beide. Restaureren is nochtans ook architectuur, alleen het draagvlak is anders.

Architectuur is de verhouding tussen een locatie en een programma. Die verhouding wordt gedefinieerd door de plek: een omgeving, een gebouw van Horta of een ander 'opmerkelijk' gebouw. Vandaar vertrekking, komt het erop aan een harmonieuze dialoog tot stand te brengen met een specifieke partner: de oorspronkelijke architect, de ontwerper van de ruimte. Men tracht door te dringen tot diens visie en intuïtie, naar de bron terug te keren met behulp van eigentijdse elementen. Het is niet zo zeer de bedoeling om de oorspronkelijke vormtaal identiek te herha-

len maar wel om ze te bestendigen, rekening houdend met hedendaagse behoeften en zonder de eerste betekenis uit te wissen. Kortom: 'zich invoegen', in plaats van een breuk te veroorzaken.

Wanneer de plek in kwestie een bouwperceel is, is het blad nog blank, moet de tekst nog geschreven worden en kan de verhouding worden uitgevonden. In beide gevallen plaatst men zich op een tijdslijn: om vanuit een bestaande plek een hedendaagse plek proberen uit te vin-

den of opnieuw uit te vinden. In het geval van de woning Dewin bestond de uitdaging erin om een restauratie volgens de regels van de kunst uit te voeren en tegelijkertijd een hedendaags element (in dit geval: een zwembad) in te passen.

De restauratie aan de buitenkant betrof de bekleding van de voor- en achtergevels (afb. 2), het dak en het hek van de voortuin. Binnen werd vooral aandacht besteed aan de salons op de bel-etage en de centrale ontvangstruimten (inkomhal, trap-

Afb. 2

Gevel van de woning na restauratie
(2014 © M.-Fr. Plissart).

penhuis). De eigentijdse ingrepen bleven beperkt tot de bouw van het zwembad, de tuin en het meubilair.

DE THERMEN VAN VALS

Enkel een deel van de kelders, die geen enkele architecturale waarde hebben, leende zich tot een eigentijdse invulling. De eigenaars werden nauw betrokken bij de decoratieve keuzes. Hun wensen en smaken werden verwerkt in een begeleidende architectuur met een aangepast en uitermate sober meubilair. De thermen van Vals van architect Peter Zhumtor, waarvoor de eigenaar een speciale voorliefde had, dienden daarbij als inspiratiebron. Het ontwerp van het zwembad refereert nadrukkelijk aan deze sobere architectuur. Al werd het geheel uiteraard zodanig uitgevoerd dat er een zichtbare samenhang met – en zelfs echo van – de hogeliggende verdiepingen ontstaat.

EEN LANGZAME ONTSLUIERING

Wie enkele jaren geleden de woning Dewin betrad, werd onmiddellijk geconfronteerd met het verval dat de tand des tijds had teweeggebracht: openstaande deuren, gebroken ramen, enz. Eenmaal de restauratiewerken aangevat waren, gaf de woning zich stap voor stap prijs, via dagelijkse ingrepen en allerhande onderzoekswerk. Maar de woning gaf zich niet zomaar gewonnen. De langzame ontsluiting van het huis dat zichzelf, zijn geschiedenis en zijn maker was vergeten, werd een verrassing voor het restauratieteam.

In de woning Dewin bestond er een vermoeden van de verborgen schittering van het huis, maar vermits het oeuvre van de meester grotendeels onbekend was, wisten de

onderzoekers niet wat ze moesten verwachten. Het is anders dan wanneer men bijvoorbeeld werken moet uitvoeren aan een gebouw van Horta, zoals het Autriquehuis of het Centraal Station: daar heeft men te maken met een duidelijke signatuur die een belofte inhoudt. Niets van dat alles, hier. Wat is er zo uniek aan de signatuur van Dewin? Bij de aanvang van het project was er dan ook een moment van onzekerheid: er moest een respectvolle dialoog tot stand worden gebracht met een architect die er niet meer was. En om een gesprek aan te knopen, moest er een inspanning worden gedaan om hem te begrijpen. Zo viel het team geleidelijk van de ene verrassing in de andere, telkens er in situ ontdekkingen werden gedaan en expertises uitgevoerd en oude documenten aan het licht kwamen. Beetje bij beetje won de signatuur van Dewin aan leesbaarheid en kon het project tot een goed einde gebracht worden.

EEN WONING ALS LABORATORIUM

De foto die genomen werd kort na de voltooiing van het huis, geeft een verstild moment van inwijding weer. Vanaf dan begint het kunstwerk te leven, zich naar de gebruikers te plooiën en mettertijd de identiteit te verliezen die de ontwerper het had geschonken. In die mate zelfs dat het oorspronkelijke werk onleesbaar wordt. Dat is precies wat er gebeurde met de woning Dewin.

Historisch onderzoek en een groot aantal materiaalstudies hebben de opeenvolgende transformaties aan het licht gebracht die de woning heeft ondergaan. Het bijzondere aan dit geval is dat architect Dewin zélf de oorspronkelijke staat van het gebouw heeft gewijzigd. Zijn woning leek wel een laboratorium en het oorspronke-

lijke project werd met verschillende interventielagen aangevuld. Alleen de gevel leek geen wijzigingen te hebben ondergaan. Het restauratieteam had nu als taak een beter zicht te krijgen op deze boven elkaar aangebrachte architectuurlagen.

DE HOFFMANN-VERRASSING

Het huis had tijdens de restauratiewerken nog enkele flinke verrassingen in petto. Die ontdekkingen wer-

Afb. 3a

De sporen op de wanden vóór restauratie (georgesdekinder.com © GOB).

Afb. 3b

Hetzelfde detail na restauratie (© Karbon').

den ter plekke gedaan door Carlo R. Chapelle, die als conservator-restaurateur was aangetrokken om de hele restauratie te begeleiden en te controleren. Carlo kent het oeuvre van Dewin door en door: zijn historische studie van de man geldt als een referentiewerk. Hij onderwierp de volledige woning aan een nauwgezet onderzoek. Onvermoeibaar bestudeerde hij de stratigrafische analyses van het bovenste gedeelte van het trappenhuis. Tot zijn grote verrassing trof hij een decoratie in neo-Egyptische stijl aan (afb. 3a en 3b).

In het salon verwijderde hij de ene laag behangpapier na de andere. Ze werden waarschijnlijk allemaal gekozen door Dewin zelf, en een ervan is zelfs toegeschreven aan de vrouw van architect Louis-Herman de Koninck. Onder de laatste laag verschenen de sporen van behangpapier met zeer vage sjabloondruk-

motieven. Een langzaam reconstructieproces werd aangevat. Carlo wilde de motieven niet zomaar overtrekken maar vooral de figuren en hun geometrie begrijpen. Na de nauwgezette reconstructie, bleek de tekening verbluffend mooi te zijn. Er kwam plots een link aan het licht tussen Josef Hoffmann en Jean-Baptiste Dewin. De motieven sloten ook perfect aan op de glasramen. Er was eindelijk een coherent geheel.

Nu moesten nog de vergunningen voor de aanpassingswerken worden verkregen. De unieke vergunning – zo heet momenteel een erfgoedvergunning – was reeds afgeleverd en de projectverantwoordelijke was verplicht om de voorwaarden van die vergunning scrupuleus na te leven. Maar de gewijzigde decors op de benedenverdieping vormden een belangrijke afwijking van het ingediende project.

DE GLASRAMEN ALS LEIDRAAD

De restauratieaanpak zou vanaf dan door de glasramen gestuurd worden (afb. 4a, 4b en 4c). Die bevonden zich nog in hun oorspronkelijke staat en het team koos ervoor om de decoratieschilderingen te restaureren die op deze dominant aanwezige glasramen aansloten, ondanks de latere uitbreiding van de benedenverdieping. Deze architecturale ingreep zorgde voor een visuele samenhang in de trappenhal en de vertrekken op de benedenverdieping (vooraan en centraal), waar zich de meeste decoratieschilderingen bevinden. Deze aanpak werd uiteindelijk goedgekeurd door de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen.

Afb. 4a, 4b en 4c

Glasramen vóór restauratie
(georgesdekinder.com © GOB).

INTERDISCIPLINAIR ONDERZOEK. RESTAUREREN IS GROEPSWERK.

Elke restauratie steunt op gekruist onderzoek in verschillende richtingen: een historisch onderzoek en een materiaalstudie van het gebouw, nauwkeurige opmetingen, een evaluatie van de gezondheidstoestand van het pand, het concept van de hedendaagse ingrepen, enz.

Het restauratieteam werkte nauw samen en vulde elkaar perfect aan:

Projectleiding:

Francis Metzger van het architectenbureau MA2 –voor de projectbegeleiding bijgestaan door Xavier Lostrie en vervolgens door Thomas Brogniez.

Historisch onderzoek:

Carlo R. Chapelle.

Vorbereidende materiaalstudies

ter plaatse: het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK)

en Carlo R. Chapelle (conservator-restaurateur).

Advies en bijstand in administratief recht: Quentin de Radigues.

Advies voor binneninrichting en meubilair: Bernard Baines en het Karbon' Architecture et

Urbanisme-team onder leiding van Hubert Lionnez.

Algemene werfleiding:

Michaël Bigare.

Tot slot, Stéphane Duquesne als projectbegeleider voor de Directie Monumenten en Landschappen.

Werfvergadering.

AMBACHTSLUI EN MATERIAAL

Bekwame ambachtsslui zijn een uitstervend ras, maar in de loop der jaren en na ettelijke projecten hadden we heel wat nuttige adressen verzameld. Voor de restauratie van de woning Dewin was er vooral nood aan specialisten in oude schildertechnieken.

Het bepalen van de samenstelling van het behangpapier waarop de sjabloondrukmotieven waren geschilderd verliep moeizaam en zorgde voor maanden vertraging. Diende de

samenstelling van het oorspronkelijke papier gerespecteerd te worden, of zou men kiezen voor een andere samenstelling die een langere houdbaarheid zou garanderen? Gedreven door een drang naar perfectie beslisten de restaurateurs elk vel papier ambachtelijk te laten vervaardigen.

Ook het vinden van het juiste materiaal was geen sinecure. Dat wordt vaak over het hoofd gezien. Het glas waaruit de glasramen bestaan, wordt niet langer geproduceerd. Het zeldzame hout is afkomstig uit streken die vandaag wegens ontbossing zijn be-

schermde, de stenen werden destijds geleverd door groeven die intussen gesloten zijn. Het is een bekende calvarietoesticht voor elk restauratieproject.

De steenpapier (© Karbon').

RESTAUREREN: EEN EVIDENTIE

Het project werd uiteindelijk tot een goed einde gebracht en iedereen is het erover eens dat de restauratie geslaagd mag worden genoemd. Het oeuvre van Dewin baadt opnieuw in licht en de herboren woning oogstte heel wat bijval, net zoals onze andere restauratieprojecten: de woning Delune, de villa Empain, de Solvaybibliotheek, het Autriquehuis,... Ook zij kwamen opnieuw tot leven na vele jaren van verwaarlozing.

Soms heerst er weinig begrip voor inspanningen om verwaarloosd erfgoed te redden. Het is natuurlijk makkelijk om de loftrampet te steken wanneer het werk voltooid en het resultaat zichtbaar is. De beslissing om te restaureren dient echter op een veel vroeger tijdstip genomen te worden, wanneer het gebouw onherkenbaar is geworden en men veeleer geneigd is om het te slopen in plaats van het te redden. Kortom, op het ogenblik dat het gebouw in gevaar verkeert.

De restauratie van de woning Dewin was een succes – zoals getoond door

de fotografies van de ruimten na restauratie (afb. 5 tot 9) – door een samenloop van omstandigheden: een bouwheer met liefde voor erfgoed, een voorbeeldige begeleiding door de administratie en een deskundig en gedreven technisch team. Een samenloop van omstandigheden die jammer genoeg niet elke keer op de afspraak is.

Conclusie: soms kennen moeilijke lopende restauratieverhalen ook een gelukkig einde.

Vertaald uit het Frans

Restoring Dewin's house - the memory of heritage?

The restoration of Jean-Baptiste Dewin's personal home, which he designed himself as an experimental house, has allowed this brilliant work to be (re) discovered. As all kinds of research progressed, features that has been erased by time gradually revealed themselves. Dewin's work afforded the team of restorers their fair share of surprises through findings in situ,

and valuations and documents from his time. The outcome of the project to restore Dewin's house is the result of a combination of circumstances: a project leader with an appreciation for heritage, exemplary assistance from the authorities and a knowledgeable and motivated technical team. Dewin's signature is being unveiled bit by bit, with his residence appearing henceforth as one of the key landmarks in recognition of his work in our urban landscape of protected heritage sites in the

Brussels-Capital Region. Dewin enriched the Art Nouveau heritage of Brussels through, for example, his constant attention to new challenges in society in terms of comfort and aesthetics. Nowadays, the architect's as-yet-unknown creations continue to emerge from the shadows, primarily thanks to heritage identification tools. However, there is still a lot to be done in terms of research and awareness-raising to do justice to this architect.

Afb. 5
De inkomhal na restauratie
(2014 © M.-Fr. Plissart).

Afb. 6

Zicht op de eetkamer (voormalig veranda) en de tuin, na restauratie (2014 © M.-Fr. Plissart).

Afb. 7

Zicht op de salon (voormalig eetkamer),
na restauratie (2014 © M.-Fr. Plissart).

Afb. 8

Zicht op de leeszaal (voormalig salon),
na restauratie (2014 © M.-Fr. Plissart).

Afb. 9

Kamer op eerste verdieping, aan de kant van de voorgevel, na restauratie (2014 © M.-Fr. Plissart).

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Murielle Leseque, Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN HET DOSSIER

Cecilia Paredes

AUTEURS/ REDACTIONELE

MEDEWERKING

Aurélie Autenne, Bernard Baines, Carlo R. Chapelle, Paula Cordeiro, Françoise Cordier, Stéphane Demeter, Isabelle De Pange, Marianne De Wil, Paula Dumont, Stéphane Duquenne, Oda Goossens, Michèle Kreutz, Catherine Leclercq, Harry Lelièvre, Hubert Lionnez, Francis Metzger, Muriel Muret, Cecilia Paredes, Annick Schwaiger, Brigitte Vander Bruggen, Tom Verhofdstadt en Anne-Sophie Walazyc.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels en Erik Tack.

NALEZING

Linda Evens, Suzanne Gillijns, Ludo Gobin, Wim Kenis, Reinout Labberton, Harry Lelièvre, Koenraad Raeymaekers, Stephan Van Bellingen, Tom Verhofdstadt en de leden van het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Philippe Chartier, Guy Conde Reis, Julie Coppens, Philippe de Gobert, Georges de Kinder, Alfred de Ville de Goyet, Alice Gérard, Wim Kenis, Reinout Labberton, Marie-Françoise Plissart, Jeanne Rouxhet, De heer en mevrouw Rudischhauser, Marcel Vanhulst en Tom Verhofdstadt.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van Brussel Stedelijke Ontwikkeling, Brussels Hoofdstedelijk Gewest – Directie Monumenten en Landschappen, CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARA – Algemeen Rijksarchief
ASB – Archieven van de Stad Brussel
CHESB – Cel Historisch Erfgoed van de Stad Brussel
DCBSO – Documentatiecentrum van Brussel Stedelijke Ontwikkeling
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
SB – Stad Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2014/6860/009

Cette revue paraît également en Français sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.